

એકમ 4

સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા

રૂપરેખા

- 4.0 ઉદ્દેશો
- 4.1 પ્રસ્તાવના
- 4.2 સૂચિ
- 4.3 અનુક્રમણિકાના પ્રકાર
- 4.4 D.D.C. ની પૂર્વ ભૂમિકા
- 4.5 સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા એટલે શું ?
- 4.6 સાપેક્ષ અનુક્રમણિકાનો ઉપયોગ
- 4.7 સારાંશ
- 4.8 તમારી પ્રગતિ ચકાશો
- 4.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 4.10 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન

4.0 ઉદ્દેશો (Objectives)

આ એકમના અભ્યાસ પછી તમે નીચે દર્શાવેલ બાબતોથી સક્ષમ બનશો :

- સૂચિ એટલે શું ? તે બાબતથી માહિતગાર થશો.
- અનુક્રમણિકાના કેટલાં પ્રકાર છે, તેનાથી માહિતગાર થશો.
- વર્ગીકરણ પદ્ધતિ D.D.C. અંગે સામાન્ય માહિતી મેળવશો.
- સાપેક્ષ અનુક્રમણિકાની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવશો.
- વર્ગીકરણ કરનારે સાપેક્ષ સૂચિનો ઉપયોગ શા માટે કરવો જોઈએ, તેની માહિતી મેળવીને ભવિષ્યમાં વર્ગીકરણ કરવા માટેની માહિતી મેળવશો.

4.2 પ્રસ્તાવના (Introduction)

વર્ગીકરણ પદ્ધતિ D.D.C ની સાપેક્ષ સૂચિનો ઉપયોગ વર્ગીકરણ કરનારે કરવો પડે છે. સાપેક્ષિક અને વિષય પદ્ધતિમાં વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. વર્ગીકરણ કરનારે એ હકીકતને હંમેશાં યાદ રાખવી જોઈએ કે અનુક્રમણિકા (Index) વર્ગીકરણનું સાધન નથી, સહાયક તત્વ છે. અનુક્રમણિકાની મદદથી વર્ગીકરણ કરનાર પોતાનો ઈચ્છિત વિષયનો પૂર્વનિર્મિત વર્ગીક (Readymade Class Number) મેળવી શકે છે.

4.3 સૂચિ (Index)

Index શબ્દ લેટિન ભાષાના “Indicate” શબ્દમાંથી બન્યો છે. જેનો અર્થ ‘નિર્દેશ’ થાય છે. Index થી શું છે ? તે માહિતી નહિ, પણ તે ક્યાં છે ? ની માહિતી મળે છે. એટલે કે Index તે વર્ણાનુક્રમી અથવા વ્યવસ્થિત સૂચિ હોય છે, જેનાથી કોઈ કૃતિમાં આપવામાં આવેલાં પ્રકરણો,

નામો, શબ્દોનાં વાસ્તવિક સ્થાન, પૃષ્ઠ તથા ઉપલબ્ધ હોવાની સંપૂર્ણ માહિતી મળે છે. આ રીતે Index શબ્દનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે વિષય-સૂચિ, વિષય-સારણી અથવા સાહિત્યિક દર્શિકા (Literary Guide) થી હોય છે. આથી નિર્દેશસૂચિ વિષયની જાણકારી આપતી નથી પરંતુ તે ફક્ત તેનું સ્થાન સૂચવે છે. નિર્દેશિકા એક એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા દરેક લેખના વિષયવસ્તુને યોગ્ય શબ્દ વડે તેમાં નોંધવામાં આવે. આ વિષયસૂચક શબ્દોને જુદી જુદી પદ્ધતિઓ વડે વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે.

4.3 અનુક્રમણિકાના પ્રકાર (Type of Index)

- 4.3.1 લેખક અનુક્રમણિકા (Author Index)
- 4.3.2 જોડાણ ધરાવતી અનુક્રમણિકા (Affiliation Index)
- 4.3.3 વિષય અનુક્રમણિકા (Subject Index)
- 4.3.4 મુખ્ય શબ્દ અનુક્રમણિકા (Key Word Index)
- 4.3.5 સૂત્ર (સિદ્ધાંત, નિયમ) અનુક્રમણિકા (Formula Index)
- 4.3.6 પ્રલેખ અનુક્રમણિકા (Document Index)
 - 4.3.6.1 ગ્રંથ અનુક્રમણિકા (Book Index)
 - 4.3.6.2 સામયિકી અનુક્રમણિકા (Periodical Index)
 - 4.3.6.3 સમાચારપત્ર અનુક્રમણિકા (Newspapers Index)
 - 4.3.6.4 ધારાવાહિક અનુક્રમણિકા (Serials Index)
- 4.3.7 અન્ય અનુક્રમણિકાઓ (Other Indexes)
 - 4.3.7.1 વાંચમયાત્મક અનુક્રમણિકા (Bibliographical Indexes)
 - 4.3.7.2 વર્ણાનુક્રમી અનુક્રમણિકા (Alphabetical Indexes)
 - 4.3.7.3 વર્ગીકૃત અનુક્રમણિકા (Classified Indexes)
 - 4.3.7.4 સંચયી અનુક્રમણિકા (Cumulative Indexes)
 - 4.3.7.5 ઉધ્ધરણ અનુક્રમણિકા (Citation Indexes)
 - 4.3.7.6 વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકા (Specific Indexes)
 - 4.3.7.7 સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા (Relative Indexes)

4.4 D.D.C. ની પૂર્વભૂમિકા (Background of D.D.C.)

Dewey Decimal Classification Scheme ની શોધ Colon Classification Scheme પહેલાં થઈ ગઈ હતી. D.D.C.ના શોધક અમેરિકાના મેલવિલ લુઈસ ડ્યુઈ (Melvil Louis Dewey) હતા. તેમનો જન્મ 10-12-1851 ના રોજ થયો હતો અને તેમનું મૃત્યુ 1931 માં થયું હતું.

4.4.1 Dewey Decimal Classification ની આવૃત્તિઓ :

આ વર્ગીકરણ પદ્ધતિની પ્રથમ આવૃત્તિ 1876 માં પ્રકાશિત થઈ હતી જે માત્ર 42 પૃષ્ઠોનું હતું. જેમાં 12 પૃષ્ઠોની અનુસૂચિ, 12 પૃષ્ઠોની ભૂમિકા અને 18 પૃષ્ઠોની અનુક્રમણિકા હતી. આજદિન સુધી D.D.C. ની 23 આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે.

જેમાં જ્ઞાનજગતના નીચે દર્શાવેલ કુલ 10 ભાગ નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ છે :

- 000 Computers, Information and General Works
- 100 Philosophy, Parapsychology and Occultism, Psychology
- 200 Religion
- 300 Social Sciences
- 400 Language
- 500 Natural Sciences and Mathematics
- 600 Technology (Applied Sciences)
- 700 The arts
- 800 Literature (Belles – latters) and rhetoric
- 900 History, Geography and auxiliary disciplines

4.4.2 Arrangement of the D.D.C. (EDITION 23) Published in mid-2011 :

The Print version of the latest full edition of the D.D.C., Edition 23, is composed of the following major parts in four volumes :

Volume – 1 :

- (A) New Features in Edition 23 : A brief explanation of the special features and changes in D.D.C. 22
- (B) Introduction : A description of the D.D.C. and how to use it.
- (C) Glossary : Short definitions of terms used in the D.D.C.
- (D) Index to the Introduction and Glossary.
- (E) Manual : A guide to the use of the D.D.C. that is made up primarily of extended discussions of problem areas in the application of the D.D.C. Information in the Manual is arranged by the numbers in the tables and schedules.
- (F) Tables : Six numbered tables of notation that can be added to class numbers to provide greater specificity.
- (G) List that compare Editions 21 and 22 : Relocation and Discontinuations; Reused Numbers.

Volume – 2 :

- (H) D.D.C. Summaries : The top three levels of the D.D.C.
- (I) Schedules : The organization of knowledge from 000–599

Volume – 3 :

- (J) Schedules : The organization of knowledge from 600–999

Volume – 4 :

- (K) Relative Index : An alphabetical list of subjects with the disciplines in which they are treated sub arranged alphabetically under each entry Entries.

The Six tables of D.D.C. 23 Editions are :

Table – 1 : Standard Subdivisions;

Table – 2 : Geographic Areas, Historical Periods, Biography;

Table – 3 : A–C Subdivisions for Arts, for Individual Literatures, for Specific Literary Forms;

Table – 4 : Subdivisions of Individual Languages and Language Families;

Table – 5 : Ethnic and National Groups;

Table – 6 : Language.

4.5 સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા એટલે શું ? (What is Relative Index)

જ્યારે કોઈ અનુક્રમણિકા એક વિચાર સાથે સંબંધિત બધા જ શબ્દોને એકી સાથે તેની પૃષ્ઠ સંખ્યા, ક્રમિક સ્થાન સહિત ઉપલબ્ધ કરાવે છે ત્યારે તેને સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા કહે છે. તે વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકાનું વિકસિત સ્વરૂપ છે. D.D.C. પદ્ધતિનું Index તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. જેમાં વિચારો અને વિષય-શીર્ષક પણ ઉપલબ્ધ હોય છે.

સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) બધા જ વિષયોના અરસ-પરસના સંબંધોનો સંકેત આપે છે. ઓછામાં ઓછા એવા વિષયોનો જેની વર્ગીકરણ કરનારે (Classifier) પોતાના Tables માં સ્થાન આપ્યું છે. D.D.C. માં સાપેક્ષિક અને વિષય પદ્ધતિમાં વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. વિદ્યાર્થીએ એ હકીકતને હંમેશાં યાદ રાખવી જોઈએ કે અનુક્રમણિકા (Index) વર્ગીકરણનું સાધન નથી, સહાયક તત્વ છે. સાપેક્ષ સૂચિ આમ અગત્યની છે જ પણ તે વર્ગીકરણ કરતાં વધારે મહત્વની છે તેવું ન માનવું જોઈએ, તેમ જ સૂચિ દ્વારા વર્ગીકરણ કરવું અત્યંત જોખમ ભરેલું કાર્ય છે. સૂચિનો ઉપયોગ વર્ગીકની સચોટતા નક્કી કરવા અથવા જરૂરી શબ્દોનું કોઠામાં સ્થાન મેળવવા માટે જ કરવું જોઈએ.

પુસ્તકોનું સ્થાન, Schedule નો અભ્યાસ કરવાથી થાય છે, આ દૃષ્ટિએ પુસ્તક પોતાના જ વિષયશબ્દની સાથે જ રાખવામાં આવે છે. Index ની મદદથી વિષય-સ્થાન નક્કી કરવાથી હાસ્યાસ્પદ ક્ષતિઓ થાય છે.

4.6 સાપેક્ષ અનુક્રમણિકાનો ઉપયોગ (Use of Relative Index)

D.D.C. ની પ્રથમ આવૃત્તિ (1876) થી જ સાપેક્ષ અનુક્રમણિકાને મહત્વ આપવામાં આવેલ છે. પ્રથમ આવૃત્તિમાં 12 પૃષ્ઠોની અનુસૂચિની સાથે 18 પૃષ્ઠોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે. તેની 20મી આવૃત્તિના ત્રીજા ભાગમાં વિસ્તૃત સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા આપવામાં આવેલી છે. આ સાપેક્ષ અનુક્રમણિકામાં બધા જ વર્ગોની અનુસૂચિઓમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ બધા જ વિષયો સાથે સંબંધિત શબ્દોને Alphabetical ક્રમમાં વ્યવસ્થિત કરીને તેમની સામે સંબંધિત વર્ગ સંખ્યા લખવામાં આવેલ છે. સાપેક્ષ અનુક્રમણિકાની મદદથી વર્ગીકરણ કરનાર કોઈ વિષય અથવા કોઈ પ્રકરણ સાથે સંબંધિત કોઈ શબ્દને પ્રકરણની નીચે Alphabetical ક્રમમાં વ્યવસ્થિત અસંખ્ય શબ્દોમાંથી શોધી શકે છે. આ રીતે અનુક્રમણિકાની મદદથી વર્ગીકરણ કરનાર પોતાનો ઈચ્છિત વિષયનો પૂર્વનિર્મિત વર્ગિક (Readymade Class Number) મેળવી શકે છે.

કોઈપણ સારણીમાં પ્રયોજવામાં આવેલા શબ્દોના પ્રતીકને એક આડી રેખા (Hyphen) (-) દ્વારા અંકિત કરવામાં આવેલ છે. આ પરિસ્થિતિમાં વર્ગીકરણ કરનારે Notation માં ન શોધીને Indexes માં શોધવું જોઈએ.

Table – 1 ના શબ્દો માટે પ્રતીકના સ્વરૂપમાં ss

Table – 2 ના શબ્દો માટે પ્રતીકના સ્વરૂપમાં area

Table – 6 ના શબ્દો માટે પ્રતીકના સ્વરૂપમાં lang

આ જ રીતે Table-5 અને Table-7 માં પ્રયોજવામાં આવેલ શબ્દોના પણ અલગ પ્રતીક ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ Index માં કરવામાં આવેલ છે.

Relative Index (સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા) D.D.C. નું મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. મોટાભાગે બધી વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓમાં કોઈને કોઈ અનુક્રમણિકા અવશ્ય હોય છે. અનુક્રમણિકા વર્ગીકરણ Tables માં આપવામાં આવેલ વર્ગોની એક Alphabetical સૂચિ હોય છે. તેની સાથે જ વર્ગ સંખ્યા પણ આપવામાં આવે છે. D.D.C. ની અનુક્રમણિકા અન્ય વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓની અનુક્રમણિકાઓની જેમ તે અનુક્રમણિકામાં શબ્દોને Alphabetical Sequence માં આપવામાં આવેલી હોય છે. અન્ય વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓની અનુક્રમણિકાઓ તથા D.D.C. ની અનુક્રમણિકામાં મુખ્ય તફાવત એ છે કે અન્યમાં કોઈ વિષયનું નામ હોય છે તથા તેમાં વર્ગ સંખ્યા આગળ લખેલી હોય છે પરંતુ D.D.C. માં કોઈ એક વિષયને ક્યાં ક્યાં તથા ક્યા ક્યા સંદર્ભોમાં વાંચવામાં આવે છે તે બધાને વિષયની નીચે Alphabetical રીતે લખવામાં આવે છે. તેની વર્ગ સંખ્યા આગળ આપવામાં આવેલ છે. વર્ગીકરણ Tables માં વિષયોનો ક્રમ D.D.C. માં અપનાવવામાં આવેલ વિષયક્રમ અનુસાર જ હોય છે. અનુક્રમણિકામાં વિષયોના નામની સાથે તેની વર્ગ સંખ્યા પણ આપવામાં આવેલ હોય છે. એક વિષય સાથે સંબંધિત અન્ય વિષયોને એક જ જગ્યાએ લખવાને કારણે અનુક્રમણિકા ઘણી વિસ્તૃત થઈ ગઈ છે.

Relative Index (સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા)ની મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ પણ છે કે તેની અનુક્રમણિકા સાપેક્ષિક હોય છે એટલે કે આ પ્રકારની અનુક્રમણિકામાં એક જ વિષય સાથે સંબંધિત શબ્દ એક જગ્યાએ ભેગા થાય છે.

સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) D.D.C. ની મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ છે કે તેને વર્ગીકરણ કરતાં વધારે મહત્વપૂર્ણ સ્થાન આપવામાં આવેલ છે. તેની અનુક્રમણિકામાં પ્રત્યેક અર્થપૂર્ણ શબ્દ માટે એક સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) માં તેવા જ શબ્દોને સામેલ કરવામાં આવેલ છે જેની ગણતરી અનુસૂચિઓ (Schedule) તથા Tables માં કરવામાં આવેલ છે છતાં પણ તેને સંપૂર્ણ કહી શકાતું નથી, એટલા માટે જ કોઈ શબ્દ અનુક્રમણિકા (Index)માં ન મળે તો તેના અન્ય વિસ્તૃત શબ્દની મદદથી મેળવવા જોઈએ. સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) ને વધારે ઉપયોગી બનાવવા માટે તેમાં સારગર્ભિત શબ્દોને પણ સ્થાન આપવામાં આવેલ છે.

સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) માં એક વિશિષ્ટ વિષય માટે યોજવામાં આવેલ શબ્દ હેઠળ તેના વિભિન્ન પક્ષ, વિભાજન, વિભિન્ન મુખ્ય વર્ગોમાં તેનો ઉપયોગ વગેરેને એ રીતે વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે કે વર્ગીકરણ કરનારે તે બધા જ પક્ષો તથા પેટા-વિભાજનોની એકરૂપતા તથા તેમાં સમાયેલ વિષયોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થઈ જાય છે. સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index)માં એક અન્ય માધ્યમ આંતરનિર્દેશી (Cross Reference) પણ છે જેના દ્વારા મોટા ભાગે નીચે દર્શાવેલ વિષયોના વર્ગીકો સાથે સંબંધિત માહિતીઓ આપી શકાય છે :

- (1) વિષય જે એક વિસ્તૃત શીર્ષક હેઠળ દર્શાવવામાં આવેલ હોય છે,
- (2) વિશિષ્ટ વિષયો માટે યોજવામાં આવેલ પર્યાયવાચી શબ્દ, અને
- (3) વિષય જેના ઘટક અથવા ભાગ અન્ય મુખ્ય વર્ગો અથવા પેટા-વિભાજનોમાં પણ વર્ણવામાં આવેલ હોય.

આ ભાગ હેઠળ વિષય શીર્ષકોના શબ્દ પ્રતિ શબ્દ વર્ણવ્યવસ્થા અનુસાર વ્યવસ્થિત કરવામાં આવેલ છે. તે સિવાય તેમાં કેટલીક જગ્યાએ સંદર્ભ (Reference) પણ આપવામાં આવેલ છે. પ્રત્યેક વિષય શીર્ષકના સંદર્ભમાં તેનાં સાપેક્ષ શબ્દોને પણ સાથે જ આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ કારણે જ આ અનુક્રમણિકા (Index) ને સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) કહે છે.

કોઈપણ ગ્રંથના વિષય શીર્ષકમાં સંજ્ઞા અથવા વિશેષતા બંનેનો પ્રયોગ થયો હોય તો આવાં શીર્ષકને તેની વિશેષતા અનુસાર અનુક્રમણિકા (Index) માં શોધવું પડે છે. જેમ કે Public

Administration માં Administration સંજ્ઞા અને Public વિશેષતાવાળો શબ્દ છે. તેને સીધું જ Public Administration શબ્દથી જ શોધી શકાય છે. એ જ રીતે આ પ્રકારની અનુક્રમણિકા (Index) માં જોઈતું શીર્ષક ન મળે તો તે શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દના સ્વરૂપમાં પણ તેને શોધી શકાય છે. દા.ત., Female Education, See Woman Education.

આ અનુક્રમણિકા (Index) ના એકવચન અને બહુવચન બંને જ શબ્દોને સાવધાનીપૂર્વક શોધી શકાય છે. આ અનુક્રમણિકા (Index) માં પશુ અથવા પક્ષીઓનાં નામ, રાસાયણિક નામ, ખનિજ અને શાકભાજીનાં નામ, દવાઓનાં નામ, સંસ્થાઓનાં નામ, શહેરોનાં નામ વગેરેનું સમાયોજન કરવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ કેટલીક જગ્યાએ તેનાં શીર્ષક મળી શકે છે.

જ્યાં સુધી સંભવ હોય ત્યાં સુધી અનુક્રમણિકા (Index) નો પ્રયોગ વધારેમાં વધારે કરવો જોઈએ કારણ કે તે આ પદ્ધતિનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે, જેમાં વિભિન્ન વિષય શીર્ષકો, સાપેક્ષ શબ્દો અને સંદર્ભોને પણ સામેલ કરવામાં આવેલ છે તથા તેના વર્ગિક પણ આપવામાં આવેલ છે. પરંતુ આ વર્ગિકોને D.D.C. ના બીજા ભાગ હેઠળ ઉત્તમ રીતે તપાસી લેવા જોઈએ. જ્યાં સુધી તેની શુદ્ધતા અને પ્રાસંગિકતાનો પ્રશ્ન છે.

પુસ્તકાલય વર્ગીકરણમાં કોઈપણ વિષય (Subject) ના વર્ગિક તૈયાર કરવા માટે સૌથી પહેલાં અનુસૂચિ (Schedule) માંથી વર્ગિક મેળવવાના હોય છે. ત્યારબાદ જ નિયમો અનુસાર કોઈ પણ પ્રકારની સારણી (Table) નો ઉપયોગ કરી શકાય છે, પરંતુ સીધેસીધાં સારણી (Table) ની પ્રતીક સંખ્યાઓનો પ્રયોગ કરી શકાતો નથી.

અનુસૂચિ (Schedule) ની મદદથી એક વખત વિશિષ્ટ વિષય નક્કી કર્યા પછી તેનો કૃત્રિમ ભાષામાં વર્ગિક તૈયાર કરવામાં આવે છે. ક્યારેક ક્યારેક વિષયમાં બે બાજુઓનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તથા તેના વર્ગિક અલગ અલગ જગ્યાએ આપવામાં આવેલા હોય તથા તેને એકબીજાં સાથે જોડવા માટેની સૂચના આપવામાં આવેલી ન હોય તો આવતા વર્ગિકોને વધારે મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકાય છે.

દા. ત., Cataloguing in University Library = 027.7

જ્યારે અનુસૂચિમાં તેનો વર્ગિક મેળવીએ છીએ તો નીચે પ્રમાણે મળે છે :

Cataloguing = 025.3

University = 027.7

અહીં નિયમો અનુસાર પાછળથી આપવામાં આવેલી સંખ્યાને જ વર્ગિક માનવામાં આવશે. કારણ કે તે જ પ્રતીક સંખ્યા વધારે મૂર્ત હશે. એટલે કે ઉપર આપવામાં આવેલ શીર્ષકનો વર્ગિક નિયમો અનુસાર 027.7 જ થશે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : i. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

ii. એકમના અંતે આપેલ ઉત્તર સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

(1) સૂચિ એટલે શું ? તેના પ્રકારને ટૂંકમાં વર્ણવો.

.....

.....

.....

.....

.....

(2) અનુક્રમણિકાના પ્રકારને દર્શાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

(3) D.D.C. માં જ્ઞાનજગતના કેટલાં ભાગ દર્શાવેલ છે ? તેને વિગતવાર દર્શાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

(4) D.D.C. ની રૂપરેખા દર્શાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

(5) સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા એટલે શું ?

.....

.....

.....

.....

.....

(6) D.D.C. ના સંદર્ભમાં સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકાનો ઉપયોગ વર્ગીકરણ કરનારે કેવી રીતે કરવો જોઈએ ? તેની ચર્ચા કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

4.7 સારાંશ (Summary)

કોઈપણ વિષય હોય અને તે ગમે તેટલો ગહન હોય તો પણ ગ્રંથવર્ગીકરણમાં તેને ક્યાં મૂકવામાં આવ્યો છે તે સહેલાઈથી જાણવા માટે આવી સૂચિની મૂળભૂત આવશ્યકતા ખરી તથા જ્યારે કોઈ એક વિષય અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં બીજાં વિષયોને પણ એ વિષયના મુખ્ય મથાળા નીચે આવરી લેવામાં આવે ત્યારે સૂચિ સાપેક્ષ બને છે. અહીં વિષયસૂચક શબ્દ અને તેનાં સમાનાર્થી શબ્દોને પણ સમાવી લેવામાં આવે છે. આવી વિગતવાર સૂચિ ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડે છે. ગ્રંથવર્ગીકરણ કરનાર વ્યક્તિને તે અમુક પ્રકારની તાલીમ પણ આપી શકે છે. જેમ કે સંબંધો દર્શાવીને વર્ગીકરણશાસ્ત્રીએ પદ્ધતિમાં જુદી જુદી જગ્યાએ મૂકેલ શબ્દોને આ સૂચિ એક વિશાળ મથાળા નીચે એકત્રિત કરી એ વિષયનું એક એવું ચિત્ર રજૂ કરે છે કે જેની મારફત વર્ગીકરણકારને વિષયનાં જુદાં જુદાં પાસાંઓને અથવા વિભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓનો વિસ્તૃત ખ્યાલ સહજ રીતે આવી જાય છે. આ પ્રકારની સાપેક્ષ સૂચિ વર્ગીકરણ પદ્ધતિની ક્ષતિને થોડેવત્તે અંશે દૂર પણ કરે છે.

આપણે આ એકમમાં નીચેના મુદ્દાઓનો અભ્યાસ કર્યો :

- (1) સૂચિ એટલે શું ? તેના પ્રકાર
- (2) અનુક્રમણિકાનાં પ્રકારને દર્શાવો.
- (3) D.D.C. માં જ્ઞાનજગતના કેટલા ભાગ દર્શાવેલ છે તેને વિગતવાર દર્શાવો.
- (4) D.D.C. ની રૂપરેખા દર્શાવો.
- (5) સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા એટલે શું ?
- (6) D.D.C. ના સંદર્ભમાં સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકાનો ઉપયોગ વર્ગીકરણ કરનારે કેમ કરવો જોઈએ ?

4.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (Answer of Self-check Exercise)

- (1) Index શબ્દ લેટિન ભાષાના “Indicate” શબ્દમાંથી બન્યો છે. જેનો અર્થ ‘નિર્દેશ’ થાય છે. Index થી શું છે તે માહિતી નહિ પણ ક્યાં છે ની માહિતી મળે છે. એટલે કે Index તે વર્ણાનુક્રમી અથવા વ્યવસ્થિત સૂચિ હોય છે જેનાથી કોઈ કૃતિમાં આપવામાં આવેલાં પ્રકરણો, નામો, શબ્દોનાં વાસ્તવિક સ્થાન, પૃષ્ઠ તથા ઉપલબ્ધ હોવાની સંપૂર્ણ માહિતી મળે છે.
- (2) અનુક્રમણિકાના પ્રકાર :
 - (1) લેખક અનુક્રમણિકા
 - (2) જોડાણ ધરાવતી અનુક્રમણિકા
 - (3) વિષય અનુક્રમણિકા
 - (4) મુખ્ય શબ્દ અનુક્રમણિકા
 - (5) સૂત્ર (સિદ્ધાંત, નિયમ) અનુક્રમણિકા
 - (6) પ્રલેખ અનુક્રમણિકા
 - (અ) ગ્રંથ અનુક્રમણિકા
 - (બ) સામયિકી અનુક્રમણિકા
 - (ક) સમાચારપત્ર અનુક્રમણિકા
 - (ડ) ધારાવાહિક અનુક્રમણિકા

(7) અન્ય અનુક્રમણિકાઓ

- (ક) વાંગ્મયાત્મક અનુક્રમણિકા
- (ખ) વર્ણાનુક્રમી અનુક્રમણિકા
- (ગ) વર્ગીકૃત અનુક્રમણિકા
- (ચ) સંચયી અનુક્રમણિકા
- (છ) ઉદ્ધરણ અનુક્રમણિકા
- (જ) વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકા
- (ઝ) સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા

(3) 000 Computers, Information and General Works

- 100 Philosophy, Parapsychology and Occultism, Psychology
- 200 Religion
- 300 Social Sciences
- 400 Language
- 500 Natural Sciences and Mathematics
- 600 Technology (Applied Sciences)
- 700 The arts
- 800 Literature (Belles – latters) and rhethoric
- 900 History, Geography and auxiliary disciplines

(4) Volume – 1

Volume – 2

Volume – 3

Volume – 4

The Six tables of D.D.C. 23 Editions are

Table – 1 : Standard Subdivisions;

Table – 2 : Geographic Areas, Historical Periods, Biography

Table – 3 : A–C Subdivisions for Arts, for Individual Literatures, for Specific Literary Forms;

Table – 4 ; Subdivisions of Individual Languages and Language Families;

Table – 5 : Ethric and National Groups;

Table – 6 : Language.

(5) જ્યારે કોઈ અનુક્રમણિકા એક વિચાર સાથે સંબંધિત બધા જ શબ્દોને એકી સાથે તેની પૃષ્ઠ સંખ્યા, ક્રમિક સ્થાન સહિત ઉપલબ્ધ કરાવે છે ત્યારે તેને સાપેક્ષિક અનુક્રમણિકા કહે છે. તે વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકાનું વિકસિત સ્વરૂપ છે. D.D.C. પદ્ધતિનું Index તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. જેમાં વિચારો અને વિષય-શીર્ષક પણ ઉપલબ્ધ હોય છે.

(6) અનુસૂચિ (Schedule) ની મદદથી એક વખત વિશિષ્ટ વિષય નક્કી કર્યા પછી તેનો કૃત્રિમ ભાષામાં વર્ગીકૃત તૈયાર કરવામાં આવે છે. ક્યારેક ક્યારેક વિષયમાં બે બાજુઓનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તથા તેના વર્ગીકૃત અલગ અલગ જગ્યાએ આપવામાં આવેલા હોય તથા તેને એકબીજા સાથે જોડવા માટેની સૂચના આપવામાં આવેલી ન હોય તો આવતાં વર્ગીકૃતોને વધારે મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકાય છે.

4.9 ચાવીરૂપ શબ્દો (Key Words)

- **D.D.C. :** Dewey Decimal Classification (પ્રથમ આવૃત્તિ, 1876) જેનો ઉપયોગ ગ્રંથાલયમાં સંગ્રહિત વાચનસામગ્રીના વર્ગીકરણ કરવા માટે થાય છે.
- **સૂચિ (Index) :** Index શબ્દ લેટિન ભાષા “Indicate” શબ્દમાંથી બન્યો છે. જેનો અર્થ ‘નિર્દેશ થાય છે.
- **સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા (Relative Index) :** Alphabetical સૂચિઓ તથા Tables માં આપેલ બધા જ શબ્દોની સૂચિને Index કહે છે, જ્યારે તેમાં એક જ વિષયની હેઠળ એક જ વિષય અને પ્રકરણ સાથે સંબંધિત, અલગ અલગ વિષયોમાં વેરાયેલા શબ્દોને એક જ જગ્યાએ એકઠા કરવામાં આવે છે અને Alphabetical રીતે વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે તો તેને સાપેક્ષ અનુક્રમણિકા કહેવામાં આવે છે. તેનાથી વર્ગીકરણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં મદદ મળે છે.
- **સારણીઓ (Tables) :** ડી.ડી.સી.ની 18મી આવૃત્તિથી આ Table પ્રથમ ભાગમાં રાખવામાં આવેલ છે અને તે કુલ સાત છે અને તેને અનુસૂચિઓની સાથે જોડી શકાય છે.
- **અનુસૂચિઓ :** વિષય જગતનાં વિભાજનો, પેટા-વિભાજનો વગેરેને તેમના વર્ગો અનુસાર સૂચિ 18 ની આવૃત્તિના પ્રથમ ભાગમાં હતી. 19મી આવૃત્તિમાં જ્યારે કુલ ત્રણ ભાગ હતા તેના બીજા ભાગમાં અને 20મી તથા 21મી આવૃત્તિમાં તેને ભાગ-2 તથા ભાગ-3 માં આપવામાં આવેલ છે.
- **Notation :** વર્ગો તથા તેના પેટા વિભાગો માટે પ્રયોગમાં લેવામાં આવેલ પ્રતીકોને તે વર્ગીકરણ પદ્ધતિના અંકન (Notation) કહે છે. બે પ્રકારના હોય છે : (1) Pure Notation અને (2) Mixed Notation.
- **વર્ણાનુક્રમી અનુક્રમણિકા (Alphabetical Index) :** આપણે જાણીએ છીએ કે જ્યારે કોઈ વિષયનાં બધાં જ શબ્દો અથવા શબ્દોને શબ્દકોશ (Dictionary) ની જેમ જ વ્યવસ્થિત કરીએ છીએ ત્યારે તે ક્રમ વ્યવસ્થાને વર્ણાનુક્રમી વ્યવસ્થા કહીએ છીએ. એટલે કે જ્યારે કોઈ અનુક્રમણિકામાં શબ્દોને વર્ણાનુક્રમમાં વ્યવસ્થિત કરીએ છીએ તથા તેની સમક્ષ તે શબ્દનો ઉલ્લેખ હોવાની પૃષ્ઠ સંખ્યા પણ ઉપલબ્ધ કરાવીએ ત્યારે તે અનુક્રમણિકા વર્ણાનુક્રમી અનુક્રમણિકા કહેવાય છે.
- **વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકા (Specific Index) :** જ્યારે કોઈ અનુક્રમણિકા એક વિચાર અથવા એક નામ માટે ફક્ત એક સંદર્ભ આપે છે ત્યારે એવી અનુક્રમણિકાને વિશિષ્ટ અનુક્રમણિકા કહે છે. આવી અનુક્રમણિકા વિસ્તૃત વિષયો માટે એક વિશિષ્ટ વિષય શીર્ષક આપે છે જે માહિતીપ્રદ હોય છે. તેમાં વિચારોની વચ્ચે આંતરસંબંધ આપવામાં આવતો નથી.

4.10 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન (Reference and Further Reading)

- શ્રીવાસ્તવ, અજયકુમાર. (2007). પુસ્તકાલય સૂચિકરણ. નવી દિલ્લી : યુનિવર્સિટી પબ્લિકેશન.
- સી.લાલ.એવમ કે.કુમાર. (2001). પ્રલેખન એવમ સૂચના વિભાગ-2. નવી દિલ્લી : એસ. એસ. પબ્લિકેશન્સ.
- સેયર્સ, ડબ્લ્યુ સી. બરવિક. (અનુ. : કૃષ્ણાચાર્ય). ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ કી ભૂમિકા. ભોપાલ : મધ્યપ્રદેશ હિન્દી ગ્રંથ અકાદમી.
- ખાન, એમ.એ. (2012). પ્રારંભિક પુસ્તકાલય વિજ્ઞાન. નવી દિલ્હી : કરન પેપર બેક્સ.
- બરોડિયા, નવીન (1987). માહિતી અને પ્રલેખન સેવા. અમદાવાદ : પાર્શ્વ પ્રકાશન.

BLOCK- 2

ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ
(ડ્યુઈ દશાંશ વર્ગીકરણ પદ્ધતિ
DDC 19th Ed. Part-2)